

'ALL CAME TO PASS' (The composition of the book of Joshua against the background of the conquest of Palestine) /

"הכל בא" (חיבור ספר יהושע על רקע מסורת כיבוש הארץ)

Author(s): יונתן כהן and Jonathan Cohen

Source:

Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World /

בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו

כרך חוברת א (תשרי-כסלו תש"ס), pp. 45-70

Published by: Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23508674>

Accessed: 27-06-2016 22:04 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Bialik Institute, Jerusalem / מוסד ביאליק, ירושלים is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Beit Mikra: Journal for the Study of the Bible and Its World* / בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו.

<http://www.jstor.org>

”הכל בא”

(חיבור ספר יהושע על רקע מסורת כיבוש הארץ)

מאת

יונתן כהן

”נִיחַן ה' לְיִשְׂרָאֵל אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְמַת לְאַבוֹתָם
נִיחַשׁוּהָ וַיִּשְׁבּוּ כָּה... לא נפל דָּבָר מִכָּל הַדְּבָר הַטּוֹב אֲשֶׁר
דָּבָר ה' אֶל בְּיַת יִשְׂרָאֵל הַכֹּל בָּא” (יהושע כ"א, מא-מג)

לפני למעלה מארבעים שנה התפרסמה השקפתו של י' קויפמן בפרשת המסורת המקראית של כיבוש הארץ¹. יסוד מרכזי בהשקפתו של קויפמן היא הנחתו ש' יהושע קדום מאוד ואינו רחוק מן המאורעות שהוא מתארם נאמנה. מבקרי קויפמן דחו הנחה זו עם פרסומה בנימוקים נכוחים. השאלה המרכזית שאני מבקש לדרון בה במסגרת מאמר זה היא, אם דחיית ההנחה על קדמותו של יהושע מבטלת בהכרח גם את יתר הפרטים שנלוו להשקפת קויפמן, ואם יש בכוחן של ההשקפות האחרות לענות על הביקורת הנוקבת שמתח עליהן קויפמן בספריו².

הטעם הקרוב לדיון בשאלה זו הוא פרסומם של שני פירושים על ס' יהושע². לפני הקורא העברי מונחים עכשיו שלושה ספרי מחקר על ס' יהושע. ואנו נדון בשאלה לאורם.

לעיוננו כאן נודעת חשיבות החורגת בהרבה מן התחום הצר של מסורת הכיבוש, כי מסקנות הדיון שלנו נוגעות בשאלות הקשורות בראשית ישראל ובראשית הספרות המקראית. שאלות שהתעוררו במשנה תוקף דווקא בשנים האחרונות.

1. בספרו בשפה האנגלית, *The Biblical Account of the Conquest of Palestine*, Jerusalem 1953, שיצא מאוחר יותר בנוסח העברי המקורי: הסיפור המקראי על כיבוש הארץ, ירושלים תשט"ו. לספר זה קדמה יצירתו המקיפה: תולדות האמונה הישראלית, ת"א תרצ"ז-תשט"ז, שבמסגרתה דן במקומות רבים בבעיות הכרוכות בכיבוש הארץ. לאחר ספרו באנגלית פירסם את שני פירושי ובהם גם תשובות למבקרי ספרו באנגלית: ספר יהושע, ירושלים תשי"ט. להלן אצטט מן המהדורה השנייה תשכ"ב; ספר שופטים, ירושלים תשכ"ב.
2. ג' גליל-י' זקוביץ, יהושע (עולם התנ"ך), ת"א תשנ"ד; ש' אחיטוב, יהושע (מקרא לישראל), ירושלים תשנ"ו.

הצגת הבעיה: הארץ הנשארת

שאלת יסוד בחקירת ס' יהושע היא אם מתואר בו כיבוש שלם או חלקי, ואם יש בו בכלל תיאור אחד של הכיבוש או תיאורים שונים וסותרים. הנחת הרוב המכריע של החוקרים היא שס' יהושע כולל תיאורים סותרים. שאלת הכיבוש מצויה ברקע של עיוננו, לצורך דיוננו אציין להלן את המקומות העיקריים בס' יהושע, מתוכם לומדים החוקרים על הדימויים הסותרים של הכיבוש.

א) הכתובים על הארץ הכבושה והנשארת:

כתובים שעל פיהם נכבשה הארץ כולה בגבולות ההבטחה למשה ולאבות (עד לפרת): "כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם נתתיו כאשר דברתי אל משה. מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ התתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם" (א, ג-ד); "ויקח יהושע את כל הארץ ככל אשר דבר ה' אל משה וַיִּתְּנָהּ יהושע לנחלה לישראל כמחלקתם לשבטיהם והארץ שקטה ממלחמה" (יא, כג). ועיין עוד: כא, מא-מג; כג, יד.

כתובים שעל פיהם נכבשה הארץ בגבולות מצומצמים יותר: "ויקח יהושע את כל הארץ הזאת ההר ואת כל הנגב ואת כל ארץ הגִּשְׁשָׁן ואת השפלה ואת הערבה ואת הר ישראל וַשְׁפִּילָתָהּ. מן ההר הַחֲלָק העולה שְׁעִיר ועד בְּעַל גִּד כבקעת הלבנון תחת הר חרמון ואת כל מלכיהם לְכַד וַיִּכְּסוּ וַיִּמִּיתֵם" (יא, טז-יז). ועיין עוד: י, מ-מא.

כתובים המציינים במיוחד את הארץ הנשארת שלא נכבשה, למרות ההבטחה: "... והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת..." (יג, ב); ובהמשך שם לאחר ציון המקומות שלא נכבשו באה ההבטחה: "אנכי אורישים מפני בני ישראל רק הַפְּלָה לְיִשְׂרָאֵל בנחלה כאשר צויתך" (יג, א-ו). ועיין עוד: כג, ג-ה; כג, יג.

ובנוסף לכתובים האלה ציינו החוקרים: (א) בין סיפורי הכיבוש ובין המסופר על תחומי הכיבוש יש פער, כי הסיפורים מצומצמים בתחום צר, רובם בנחלת בנימין, בעוד שסיכומי הכיבוש מספרים על כיבוש הארץ כולה. (ב) בתחומי השבטים הנכללים בספר הנחלות (יג-יט), כלולים גירעונות שאינם מתאימים לאותם מקומות שלפיהם נכבשה כל הארץ. עיין יג, יג; טו, טז; סג, טז; י; יז, יג-יא.

השאלה הספרותית והשאלה ההיסטורית

שאלת המסורת המקראית של כיבוש הארץ נפרדת לשתי שאלות יסוד: השאלה ההיסטורית והשאלה הספרותית. העירבוב בין שתי השאלות יצר מבוכה ועירפול את הדיון במחקר של ס' יהושע.

א) השאלה ההיסטורית, עיקרה — שאלת הנאמנות ההיסטורית של המסורת כלומר, עד כמה נאמנה המסורת המקראית למה שהתרחש 'באמת' במציאות

ההיסטורית. הדעה הרווחת נוטה לשלול לחלוטין את נאמנותה ההיסטורית של המסורת המקראית.

(ב) השאלה הספרותית — בתחומה נכללים: הפרדת הספר למקורותיו; קביעת הסוג הספרותי; מה היחס בין המסורת והמסגרת שהיא נתונה בה ומתי והיכן נוצרו המסורות.

אנו נדון כאן בכמה שאלות יסוד מן התחום הספרותי של ס' יהושע. עלינו לציין כי הזיקה הקיימת בין התחום הספרותי והתחום ההיסטורי לא תאפשר לנו להפריד לחלוטין בין התחומים.

החלוקה הספרותית של ספר יהושע

ס' יהושע בצורתו הנוכחית נחלק, בבהירות רבה, לשני חלקים. החלק הראשון הוא ספר המלחמות והכיבושים (פרקים א-יב), והחלק השני ספר הנחלות (פרקים יג-כד), המתאר את חלוקת הארץ, לפחות על-פי האידיאה, לאחר הכיבוש. חותם את החלק השני סיפור המזבח על הירדן (פרק כב) ושני פרקים כלליים כג ו כד. חלוקה זו היא חלוקה 'טבעית' ואינה תלויה בחקירה ביקורתית של הספר.

לצד חלוקה טבעית זו, חשף המחקר הביקורתי שתי שכבות ספרותיות הרבדות בס' יהושע, השכבה המשנה-תורתית (המכונה דויטרונמיסטית בטרמינולוגיה של המחקר) ומופיעה בס' יהושע בעיקר, אך לא רק, במסגרת הסיפורים, והשכבה הכוהנית (הקשורה במקור הכוהני בתורה (להלן ס"כ = ספר כוהנים). ההבחנה בין השכבה המשנה-תורתית והשכבה הכוהנית מקובלת על הכל. אבל יש הבדלים גדולים בקביעת התחומים של השכבות האלה וכמסקנות המתחייבות מן ההבחנה בקיומן. בשאלת התחומים נדון להלן³; ובאשר למסקנות - הן תלויות בעיקר בכרונולוגיה של המקורות האלה המקובלת על הפרשן. חילוקי הדעות העיקריים מצויים בהערכת מיקומו של המקור הכוהני. יש הרואים אותו כמקור המאוחר ביותר מבין מקורות התורה, שיש למקמו אחרי ספר דברים (להלן ס"ד). השקפה זו, למרות תהפוכות לא מעטות, היא השקפת רוב החוקרים עד היום. לעומתם יש הסבורים, בעקבות קויפמן, שהמקור הכוהני קדם לס"ד. בהערכת זמנו של ס"ד עצמו יש הסכמה נרחבת שזמנו קרוב לזמן המלך יאשיהו (609-639). השקפה זו מבוססת על

3. השכבה המשנה-תורתית תעמוד במרכז העיון ואני רושם כאן את היקפה. מטעמים שאסביר בהמשך אני בוחר להעתיק כאן את חלוקתו של דרייבר, אשר לא ידע עדיין את המחלוקות שנעסוק בהן כאן, בספרו *S.R. Driver, An Introduction to the Literature of the Old Testament*, Edinburgh 1913, pp. 103-116. לתחום המשנה-תורתית משייך דרייבר את יהו': א'; ב, י-יא; ג, ב-ד, ו-ט; ד, יא-יב, יד, כא-כד; ה, א, ד-ז; ח, ל-לה; ט, א-ב, טב-י, כד-כה, כז; י, ח, יב, יד, כה, כח-מג; יא, י-כג; יב, יג, א-יב, יד, לג; יד, ו-טו; יח, ז; כ, ד-ו, וט; כא, מג-מה (=מא-מג); כב, א-ו; כג; כד, יא, יג, לא. ייתכן שיש מקום להשיג על דרייבר בכמה מקומות, אבל לצורך ענייננו אין הפרטים מכריעים.

ההשערה, שספר התורה שנמצא בזמן יאשיהו במקדש הוא ספר דברים — היא ההנחה הידועה כהשערת דה וטה.

היחס לשופטים א

בבירור תהליך יצירתו של ס' יהושע, תיאור הכיבוש המשתקף בו ונאמנותו ההיסטורית, תפסה מלכתחילה מקום מכריע השאלה, מה בין תיאור הכיבוש בס' יהושע ותיאור הכיבוש בשופ', א. היש לפנינו בשופ' א המשך של המסופר בס' יהושע כמוצג במקרא: "ויהי אחרי מות יהושע" (שופ' א, א), או שמא יש לפנינו מסורת מקבילה שלא ידעה על המסופר בס' יהושע. דעתם של רוב החוקרים הייתה, ובמידה מסוימת נותרה עד היום, שלפנינו מסורת מקבילה, הסותרת את המסופר בס' יהושע. ס' יהושע מספר על כיבוש לאומי כולל של כל ארץ-ישראל כדור אחד, ואילו שופ' א מספר על כיבוש חלקי ואיטי, המבוצע בידי כל שבט בגבולות נחלתו. והעיקר, הדעה הרווחת בין אלה הנוטים ליחס נאמנות היסטורית מסויימת למסופר היא שמבחינה היסטורית יש להעדיף את המסורת של ס' שופטים על זו של ס' יהושע.

השקפת אלט

את ההנחה של כיבוש ממושך ומקומי אימץ והרחיב אלט (Alt), שלמחקריו המפורטים נודעה השפעה מכרעת — הן במסקנות ועוד יותר בדרך החקירה ובהנחות יסוד⁴. כאן אצמצם את הסקירה ואביא ממשנתו רק את התחומים הנוגעים ישירות בבעיות הספרותיות שנעסוק בהן. מרבתינו (גונקל וגרסמן) נחל אלט כמה גופי תורה: על החוקר לחשוף את תהליך היצירה שקדם להופעתם של הסיפורים במקורות הספרותיים; במחרוזת סיפורים — הסיפור הבודד קדום, בדרך כלל, לרצף שהוא מופיע בו; עלינו לבודד את היסוד הקדום של הסיפור הבודד, לקבוע את סוגו, ולמצוא את המקום בחיים שממנו הוא נובע. בעקבות גרסמן סבר גם אלט, שהיסוד האטיולוגי הרווח בסיפורי ס' יהושע הוא היסוד הקדום⁵. על היסוד האטיולוגי צמחה לאיטה מסורת הכיבוש הלאומי בהנהגת יהושע. לשיטת אלט, גם דמות יהושע המופיעה בכל הסיפורים, היא תוצאה של הלאמת הסיפורים ואינה שייכת לגרעינים הקדום (לבד מיהו' י, א-טו). על אף התמורה שתלה בסיפורים נותרו סימנים ושרידים המעידים על השלבים הקדומים: א) אופיים הנפרד הראשוני של הסיפורים ניכר

4. מחקרי אלט הופיעו במקורם בבימות שונות וכונסו ב *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel, I-III, Munich 1953-1959*. למאמרנו כאן, שכרכו השאלות הספרותיות, חשוב בעיקר מאמרו Josua, שם, כרך ראשון, עמ' 176-192.

5. ומלכתחילה נועדו לנמק את קדושת הגלגל ואת שמו; את חורבות יריחו; את גל האבנים בעמק עכור; וכד'.
עכור; וכד'.

בעצמאותם ובקשר הרופף בינם לבין עצמם; ב) הסיפורים קבועים ברובם המכריע בנחלת בנימין, מפני שהם מלכתחילה מסורות מקומיות בנימיניות. שלב מכריע ומאוחר בהתפתחות הסיפורים מן השלב המקומי ללאומי הוא העיבוד המשנה-תורתי שלהם. עיבוד זה טבע בסיפורים את המטבע הנוכחי שלהם, מטבע של כיבוש לאומי רצוף ושלם.

מוצאם המקומי של הסיפורים מוכח בעובדה נוספת. בין הסיפורים המקומיים הקדומים ובין השכבה המשנה-תורתית המאוחרת יש קרע. הסיפורים מספרים לפי תומם על כיבוש חלקי, ואילו השכבה המשנה-תורתית המאוחרת (מזמנו של יאשיהו ואילך) רואה את הכיבוש ככיבוש שלם.

ברור שהשקפת אלט מצמצמת מאוד את ערכו ההיסטורי של ס' יהושע. בסיפורים עצמם נותרו, אולי, שרידים היסטוריים קלושים, אבל העיבוד המשנה-תורתי הוא הגותו של מעבד מאוחר ואין ללמוד ממנו על המאורעות. אכן, השקפת אלט משתלבת בהשקפה הכללית של החוקרים שקדמו לו, הסוברים שההתנחלות בארץ הייתה הדרגתית ואינם מקבלים את התיאור של ס' יהושע, שלפיו נכבשה ארץ-ישראל כולה במסע צבאי-לאומי בדורו של יהושע.

ביקורתו של קויפמן ועיקרי השקפתו

על אף הביקורת הנמרצת ודחיתתן של ההנחות השגורות בחקר המקרא, יש בשיטתו של קויפמן הסכמה לכמה עיקרי הלכה של ביקורת המקרא הקלאסית. גם בס' יהושע, כמו בתורה, קיבל קויפמן מקודמיו את ההבחנה במקורות הספרותיים, אבל הערכתו את המקורות האלה שונה לחלוטין.

קויפמן שולל מעיקרה את הנחת אלט שהיסוד האטיולוגי הוא היסוד הראשוני בסיפורים. להיפך, לדעתו היסוד האטיולוגי טפל לסיפורים, ניתן לוותר עליו בלי נזק לסיפורים עצמם. לעומת זאת, אי-אפשר לתאר את הסיפורים ללא היסוד הלאומי. בביקורת זו כרוכה גם הדחייה של ההנחה למוצא בנימיני מקומי של המסורות, כי עובדה מכרעת היא ששבט בנימין, או אישיות מיוחדת הקשורה בו, לא נזכר בסיפורים אפילו פעם אחת (ס' יהושע, עמ' 24-31).

קויפמן שולל מן היסוד את ההנחה המוסכמת של המחקר, שיש להעדיף את התיאור של הכיבוש החלקי והאיטי על פני התיאור של הכיבוש המלא בדור יהושע (וממילא שולל את ההנחה של התנחלות בדרכי שלום). לדעתו, אין במקרא השקפה הגורסת שההתנחלות התבצעה לאט ובשטח שבטי מצומצם. ובלשונו: "עצם ההנחה שהאידיאל של הכיבוש השלם עד נהר פרת הוא הגות האסכולה של ס"ד קלוטה מן האויר ומסלפת את כל העובדות" (ס' יהושע, עמ' 7). לא רק ס"ד אלא התורה כולה אינה יודעת כלל כנען קטנה אלא רק כנען גדולה. אמנם נכון, יש קרע ואי-התאמה

בס' יהושע, אבל קרע זה אינו עובר בין הסיפורים המתארים כיבוש מצומצם ובין השכבה המשנה-תורתית כהנחתו של אלט (וולהויזן לפניו⁶), אלא הוא הקרע ההיסטורי-ריאלי בין ההבטחה העתיקה המופיעה בכל מקורות התורה לכיבוש שלם של ארץ-ישראל הגדולה ובין ההתגשמות החלקית של ההבטחה בהיסטוריה הריאלית. ואכן, אי-ההתאמה בין כיבוש שלם וחלקי אינה חופפת את החלוקה הספרותית. אדרבא, ההבחנה הספרותית מלמדת, לדעת קויפמן, שדווקא השכבה המשנה-תורתית היא המדגישה את הכיבוש החלקי, והיא הכוללת בתוכה את יסודות המתח בין ההבטחה למימושה, מפני שהיא המספרת על ההבטחה לכיבוש שלם; היא המספרת על התגשמות חלקית של ההבטחה הזאת והיא הנאבדת ומחפשת פתרון תיאולוגי לאי-התגשמות ההבטחה. ואמנם, המשווה את רשימת הפסוקים שהובאו בפתיחה (סעיף א), לרשימת הפסוקים של החטיבה המשנה-תורתית שהועתקו מדרייבר (לעיל הערה 3), יעמוד בנקל על החפיפה.

לשיטת קויפמן ההיסטוריה המתוארת במקרא ערוכה בשני דפוסי יסוד: מעגל נבואי חיובי ומעגל שלילי. מעגל חיובי הוא סיפור על דבר אלוהים והתגשמותו. למשל, סיפור יציאת מצרים, הפותח בהודעה נבואית לאבות ולמשה על הגאולה וממשיך בתיאור הגאולה עצמה. מעגל שלילי הוא סיפור הפותח בדבר אלוהים, אך דבר האלוהים אינו מתגשם, או מתגשם בצורה חלקית בלבד, ואחריו מופיע דבר אלוהים שני המבטל את הראשון או מצמצם אותו, ודבר האלוהים השני הוא המתגשם. טעם הביטול או הצמצום הוא החטא.

הבוחזן את תולדות הבטחת הארץ במקרא על-פי הסדר נוכח, לדברי קויפמן, שלפניו מעגל שלילי. מלכתחילה הבטחה ללא תנאי לכיבוש כל ארץ-ישראל בגבולות ההבטחה. אחר כך (באמצע ס' יהושע), תיאור של כיבוש חלקי שאינו מסתיים בגלל זיקנת יהושע. בסוף ס' יהושע (פרק כג) באה הבטחה, המלווה באיום, לסיום הכיבוש כולו. אבל בתחילת ס' שופטים (ב, כ-כג) גורם החטא, והאל מבטל את הבטחתו וגונז אותה לתמיד. את ההתפתחות הזאת חופף דימוי ארץ-ישראל של השכבות במקרא. מלכתחילה, כתורה, ארץ-ישראל בגבולות ההבטחה. לתוך הדימוי הזה חודרת קמעא קמעא ארץ-ישראל הריאלית, המתאימה להתנחלות ההיסטורית של בני ישראל. ס' יהושע מצוי בתווך. הוא כולל הבטחה לכיבוש של ארץ-ישראל כולה, אבל הכיבושים המתוארים בו מתאימים לארץ-ישראל הריאלית — בלשון ס' יהושע עד בעל גר תחת הר חרמון ובלי שפלת החוף. ואילו תחום הארץ הנחלקת לשבטים מצוי בין גבולות ההבטחה ובין גבולות הכיבוש הריאלי — עד בעל גר עם שפלת החוף, אבל בלי השטח מבעל גר עד לבוא חמת או עד לפרת.

6. J. Wellhausen, *Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des A.T.*, Berlin 1899, pp. 128-129.

מכאן גם ראייה שאין שופ' א סיפור מקביל, אלא המשכו של ס' יהושע, כי דימוי ארץ-ישראל של שופ' א חופף לדימוי ארץ-ישראל של ס' יהושע — ביתר דיוק לדימוי ארץ-ישראל המחולקת בין השבטים. פרק זה, שעניינו השלמת הכיבוש בידי השבטים, מספר בתיאור מוחלט למה שסופר בס' יהושע על לחימה באותם חלקים שלא נכבשו בדורו של יהושע. אי-ההתאמה הקיימת, כביכול, בין שופ' א וס' יהושע חופפת את אי-ההתאמה המצויה בס' יהושע עצמו בין ספר המלחמות, שאינו מזכיר את הגירעונות השבטיים, וספר הנחלות הכולל אותם בתיאור נחלת השבט. סיבת ההבדל הזה בין שני חלקי ס' יהושע היא שעניינו של ספר המלחמות הוא הכיבוש הלאומי והוא פוקד רק את הגירעונות הנחשבים בעיניו לגירעונות לאומיים, ואילו עניינו של ספר הנחלות הוא הנחלה השבטית, ומשום כך מזכיר המחבר את הגירעונות הנחשבים בעיניו כשבטיים רק בספר הנחלות.

לשיטתו של קויפמן משמש מעגל שלילי ראייה לנאמנות ההיסטורית של המסופר בו, שהרי מתקבל על הדעת שמחבר מאוחר יבדה נבואה המתאימה למה שאירע לאחר מכן, אבל קשה להעלות על הדעת, שמחבר ימציא דבר אלוהים שלא התגשם ויתאמץ למצוא הסבר על אי-התגשמותו. קויפמן אינו עוצר בהנחת הנאמנות ההיסטורית של הסיפור אלא סומך להערכת המהימנות ההיסטורית הערכה כרונולוגית. לשיטתו — תולדות הבטחת הארץ במקרא, החופפות את ההשתלשלות ההיסטורית, אינן ניתנות לכיאור אלא אם נניח שהמקורות המספרים את תולדות ההבטחה הם בני התקופה אותה הם מתארים. תיאור ההבטחה ללא תנאי של התורה מעיד, שמקורות התורה העתיקים האלה אינם מכירים עדיין את ביטולה של ההבטחה. הפער בין ההבטחה והתגשמותה בס' יהושע מעיד, שהסיפור נוצר בתקופה, שכבר ידעה את הכיבוש החלקי אך עוד לא ידעה, שאין זה מצב זמני, ושהכיבוש השלם לא יתגשם לעולם.

גם גניזת ההבטחה כפתיחת ס' שופטים היא עדות לתקופה קדומה, כי דימוי ארץ-ישראל הגדולה נעלם לגמרי מתודעת הדורות המאוחרים. ואת מקומו תפסה ארץ-ישראל הריאלית של "מדן ועד באר שבע". התקופה המאוחרת אינה מכירה יותר את השאיפה להשלים את הכיבוש, כפי שמעידה האסכטולוגיה שלה, שאינה כוללת את הבטחת הארץ הנשארת לעתיד לבוא.

הבעיה העיקרית בשיטת קויפמן היא הקושי להתאים את גיל המקורות, ס"כ וס"ד, לקדמות ס' יהושע. במיוחד קשה ליישב ולהתאים את קדמות השכבה המשנה-תורתית עם הכרונולוגיה של ס"ד הקשורה להשערת דה וטה, המקובלת גם על קויפמן ומשמשת אבן פינה בשיטתו במקומות רבים. שהרי השערת דה וטה קובעת את חיבור ס"ד סמוך לדורו של יאשיה, סמוך לחורבן בית ראשון, מאות שנים אחרי תקופת כיבוש הארץ המתוארת בס' יהושע. קושי זה לא נעלם מקויפמן ותשובתו

בנויה על פיצול הקריטריון המשנה-תורתי. לדעתו, יש להבדיל בס"ד בין שתי שכבות. השכבה הכוללת את ריכוז הפולחן — שכבה זו מאוחרת ונוצרה סמוך לדור יאשיהו. אבל יש בס"ד גם שכבה שאינה קשורה כלל בריכוז הפולחן וקדומה בהרבה ליאשיהו. אנו רשאים לאחר רק ספרים שמתגלה בהם השפעת ספר דברים של יאשיהו; את ס' יהושע יש לקשור לספר דברים הקדום, מפני שאינו מזכיר כלל את ריכוז הפולחן.

הביקורת נגד קויפמן

נגד שיטת קויפמן התפרסמו סמוך להופעת ספרו באנגלית כמה ביקורות. הבוחן את הביקורות האלה נוכח שאינן כוללות בעצם תשובה לטענות הביקורתיות של קויפמן נגד השיטות השונות (וכאן הבאנו רק את חלקן הקטן). כך, למשל, ביקורתו המפורטת של אייספלד אינה כוללת ולו גם תשובה אחת על טענות קויפמן.⁷ אבל חלק מטענותיו, ביניהן גם נכוחות, נוגעות בפרטים שוליים ולא מהותיים (למשל העיון הארוך בסיפור כיבוש יריחו, עמ' 167-168), שגם אם נקבלן אין בהן כדי לערער את הנחתו היסודית של קויפמן.

הערכה וביקורת על שיטת קויפמן כלל ברייט, מתלמידי אולברייט, בספר שהקדיש לתיאור השיטות העיקריות במחקר של ס' יהושע.⁸ ביקורתו פחות דוגמטית מזו של אייספלד, אף כי גם הוא דוחה את השקפת קויפמן בכללה. ברייט מקבל כמה מהשקפותיו של קויפמן ומציין אותן. למשל, דחייתו את השקפת אלט הגורסת שהיסוד האטיולוגי הוא ראשוני (עמ' 67). הוא קובל על הזנחת הארכיאולוגיה (עמ' 73) — טענה שקויפמן התחשב בה, כפי שניתן לראות בפירושו (ס' יהושע, עמ' 67-73), אבל ספק רב אם בכך ענה באמת על טענת ברייט. החיבור לארכיאולוגיה נותר חיבור חיצוני, ואין כאן מזיגה — המאפיינת את אולברייט ואת אלט — בין המחקר הארכיאולוגי והמחקר הפילולוגי. בעיקר חשובה טענת ברייט מכוח השכבה המשנה-תורתית (עמ' 73 ואילך), והיא גם הטענה שהביא אלט עצמו בתשובתו לקויפמן.⁹

כבר ציינו לעיל את הקושי הגדול בהתאמת שיטת קויפמן להשערת דה וטה, הקובעת את זמנו של ספר דברים לתקופת יאשיהו ואת הצעת הפתרון של קויפמן, המפריד בין ספר דברים הקדום, שעדיין אינו מכיר את ריכוז הפולחן, ובין ספר דברים של תקופת יאשיהו. בדין הצביע ברייט על הקושי הגדול בהקדמת הסגנון המשנה-תורתי לתקופת יהושע ובהנחה שסגנון זה נמשך מדורו של יהושע עד לדורו

7. O. Eissfeld, Die Eroberung Palästinas durch Altisrael (Die Welt des
Oriens), 1955, p. 158-171. אמנם, הביקורת כוללת הערכה סתמית לפרטים רבים
בביקורתו של קויפמן (עמ' 165-166), אך למרבה הצער אינה מפרטת, כי ביקורתו של קויפמן
כוללת כמה פרטים, שאם נקבלם, אין כל אפשרות להחזיק בהשערת אלט.

8. J. Bright, Early Israel in Recent History Writing, London 1956, pp. 56-78.

9. Utopien, Theologische Literaturzeitung, 1956 (9), pp. 521-528.

של בעל ספר מלכים. חשובה גם הערת ברייט שהסגנון המשנה-תורתי בס' יהושע מצוי ברובד העריכה שלו, כלומר, שלפני המחבר המשנה-תורתי עמדו מקורות אחרים (הקרוכים לסי"א), שהוא עיבד אותם בסגנונו. וקשה מאוד לדחוק את ההתפתחות הזאת לדור אחד (ברייט, לעיל הערה 8, עמ' 75).

על הראייה מאי-הזכרת ריכוז הפולחן בס' יהושע (ובס' שופטים ושמואל) השיב אלט (לעיל הערה 9, עמ' 524), שיש כאן שימוש פסול בראייה מן השתיקה, מפני שעל-פי השקפת המחבר המשנה-תורתי דרישת ריכוז הפולחן מחייבת רק ממקדש שלמה, משום כך מזכיר העיבוד המשנה-תורתי את הדרישה הזאת ואת החטא של אי-קיומה רק אחרי בניית המקדש (החל מן מל"א, ג, ב) ואינו מזכיר אותה ברורות הקודמים.

על הטענה המכריעה הזאת השיב קויפמן (ס' יהושע, עמ' 6), שאמנם נכון שאין למחבר המשנה-תורתי סיבה להזכיר את החטא, אבל את הדרישה לריכוז הפולחן יש ויש. הייתכן, תמה קויפמן, שמחבר משנה-תורתי יספר לנו על המנוחה מהמלחמות (יא, כג; כג, א) בלא להזכיר את דרישת ריכוז הפולחן הכרוכה בה בס"ד (יב, ח-ט)? על תמיהת קויפמן יש להשיב: א) ייתכן! בסוג הראיות האלה יש לנהוג זהירות. איננו רשאים להחליט עבור המחבר הקדום מה היה עליו לכתוב. מכוח הנימוק הזה הקדים קאסוטו גם את שכבת ריכוז הפולחן לתקופת משה, כי, תמה קאסוטו, הייתכן שמחבר ס"ד לא ירמוז, ולו גם רמז רחוק, לירושלים כמקום אשר יבחר? (אנציקלופדיה מקראית, ב, ערך דברים, טור 614). בדרך דומה יש להסביר את חסרון הזכרת ריכוז הפולחן בסמוך למנוחה בס' יהושע (יא, כג; כג, א): אלא לנו לדרוש מן האסכולה המשנה-תורתית עיבוד שיטתי¹⁰, מה גם שיייתכן שבתודעת המחבר פעלו שני שיקולים: הראשון — הידיעה שריכוז הפולחן מאוחר לתקופת יהושע, ובמקום לתרץ מדוע לא פעל יהושע כנדרש, בחר לעבור על הקושי בשתיקה; כמיוחד מפני שחטא הבמות משמש באסכולה המשנה-תורתית כסיבה שהביאה לחורבן, הדרדרות שהחלה לשיטתה האסכולה בימי שלמה ולא קודם לכן. והשיקול השני — בניגוד לשיקול הראשון — ייתכן שבתודעת המחבר פעלה הידיעה, שהמנוחה ברורו של יהושע רחוקה מלהיות שלמה ויציבה. כפי שנראה להלן, התרוצצות יסודות מנוגדים מאפיינת את מחבר ס' יהושע ובמידה מסויימת כפריה עליו מכוח שיטתו.

לדחיה של דברי קויפמן גרמה גם התפתחות המחקר הארכיאולוגי מימיו עד ימינו. הדעה השלטת בין החוקרים היא שהמצאים הארכיאולוגיים אינם מתאימים למסופר במקרא. גם הנוקטים שיטה מתונה יותר (כגליל) סבורים, שההתאמה היא חלקית בלבד. וקשה מאוד ליישב התאמה חלקית עם ההנחה שס' יהושע הוא בן

10. עיין בדבריו המאלפים של זליגמן, המעיר, כי התעמקות ממושכת לימדה אותו, שאין לצפות לעקביות בעיבודים השונים במקרא ובספרות המזרח בכללה: מחקרים בספרות המקרא, ירושלים תשנ"ב, עמ' 51, הערה 13. כלל חשוב זה יהדהד בהמשך המאמר.

זמנם של המאורעות המתוארים בו. דעת קויפמן כאן נותרה דעת יחיד, ואפילו חוקרים הקרובים לקויפמן בהשקפתם היסודית הסתייגו מחלק זה בשיטתו¹¹. את הטענות הפרטניות האלה של המשיגים יש להשלים בדברי קויפמן עצמו ולהשיג עליו מכוח הבחנתו החודרת בתופעה 'מונומנטלית' בספרות המקראית: הקדמת ס' יהושע קשה מאוד, מפני שזכר בו במפורש ספר התורה ומתגלה בו, על-פי האידיאה, השפעת ספר תורת משה, על חיי המנהיג והעם (א, ז-ט; ת, ל-לה; כג, ו). והלא מפי קויפמן למדנו שעד ימי יאשיהו לא ניכרת השפעת הספר, ורק מימיו התורה, המגובשת כספר, נעשית כח פועל. מפיו למדנו את הכלל היסודי: "ספר דברים הוא סוף ספרות התורה וראשית ספר התורה" (תולדות האמונה, כרך ראשון/ספר ראשון, עמ' 109-112).

אבל עם ההסכמה למבקרי קויפמן בהערכת עדותה של השכבה המשנה-תורתית, אנסה להראות להלן, שכרגישות ספרותית מיוחדת במינה וכחוש ביקורת נכון להפליא הרגיש קויפמן בעיקר, שהשקפת ולהיזן-אלט-נות, עם כל השוני ביניהם, ניפצת בהחלט אל הסיפור הספרותי של המקורות השקועים בס' יהושע. העד הראשון הוא אלט עצמו. תשובתו לביקורתו של קויפמן כוללת בכל זאת, כפי שהיטיב קויפמן לראות, הודאה בהבחנה היסודית של קויפמן, שהדיון בבעיה של הארץ הנשאר נתון במסגרת המשנה-תורתית של ס' יהושע. כאן נטש אלט את ההשקפה השגורה, שהמסגרת המשנה-תורתית מתארת, בהתאמה להבטחת הארץ, כיבוש שלם — בניגוד לסיפורים העתיקים של ס' יהושע ושופטים, המספרים על כיבוש חלקי בלבד¹². מכוח הבחנה זו אנו נאלצים לדחות לא רק את השקפת אלט אלא גם את השקפות גליל ואחיטוב שיובאו להלן.

השקפת אחיטוב

את השקפתו העיקרית על התהוותו של ס' יהושע מביא אחיטוב בשני סעיפים במבוא: בסעיף 5 תחת הכותרת חלקי הספר, ובסעיף 11 תחת הכותרת סיכום.

ואלה עיקרי השקפתו: נקודת המוצא של אחיטוב היא ההבחנה שפתחנו בה את עיוננו: חלוקתו של ס' יהושע לספר מלחמות הכיבוש ולספר הנחלות וההבחנה שמצויות בו השקפות סותרות אודות הכיבוש. אחיטוב מניח חפיפה בין חלקי הספר וההשקפות הסותרות של תחומי הכיבוש. וכך כתב: "ספר המלחמות מסתיים בטענה

11. עיין מ' ויינפלד, מיהושע ועד יאשיהו, ירושלים תשנ"ב, עמ' 54, הערה 1; מ' הרן, 'סוגיות במקרא', תרביץ לז' (תשכ"ח) עמ' 14-1;

12. אלט (לעיל הערה 9), הערה 4; הוא מציין מתוך המסגרת המשנה-תורתית את היחידות הבאות: א, ג-ו; י, מ-מב; יא, טז-כ; יב, ז-ח; יג, א-ז; כג, ד-יג; שופ' ב, כ-ג, ד. הדחייה הגורפת של השקפת קויפמן השכיחה גם את הסכמתו של אלט. למשל פריץ (יורשו של נות בסדרה של HAT לעיל הערה 7, מניח במקומות רבים כמוסכמה מוכחת (לראשונה בעמ' 4), שהשכבה הדוטרונמיסטית טבועה בדפוס של הבטחה והתגשמות ההבטחה.

של כיבוש שלם: ... ויקח יהושע את כל הארץ ככל אשר דבר ה' אל משה וגו' " (יא, כג)... לא כן ספר הנחלות הפותח בכתוב: "ויהושע זקן בא בימים... והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה" (יג, א). הרוח השלטת בספר הנחלות היא, שלא כל הארץ נכבשה לישראל. את הסתירה הזאת משלים ההכרל בין הספרים מבחינת זיקתם למקורות התורה. בספר הכיבושים ניכר בעוצמה רבה חותמו של ס"ד, ואילו ספר הנחלות עומד תחת השפעתו של המקור הכוהני. ההבחנה הזאת משמשת לאחיטוב מסד עליו הוא בונה בסיכום את השערתו על התהוות ס' יהושע.

כנגד דברי אחיטוב אלה יש לטעון שלוש טענות:

1. (א) תחום הארץ המסומן ככיבוש בסוף ספר הכיבושים (י, מ-מא; יא, טז-יז) אינו מתאים להבטחה של תחילת הספר (א, ג-ו). כלומר, אם תדקדק בספר המלחמות, תמצא שהוא כולל ארץ לא נכבשת, והיא, אם נעמיד זה מול זה את הכתובים של ההבטחה לעומת הביצוע: כמערכ — חוף הים, מארץ פלשתים עד חוף צידונים; ובצפון — מבעל גד תחת הר תרמון צפונה עד לפרת. כפער הזה הודה אלט לקויפמן כתשובתו לביקורת.

(ב) כיוצא בזה בספר הנחלות, שלדעת אחיטוב שולטת בו הדעה: 'שלא נכבשה כל הארץ לישראל'. הספר פותח אמנם בציון הגירעון, אך מסתיים בהודעה שהארץ נכבשה כולה: "ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם וַיַּכְשֹׁף וישבו בה. ולא עמד איש בפניהם... את כל אֲבִיָּהֶם נתן ה' בידם" (כא, מא-מג). כלומר, הסברה שלכל אחת משתי החטיבות האלה יש השקפה אחידה על כיבוש הארץ אינה נכונה. להיפך, בשתי החטיבות באות לידי ביטוי שתי ההשקפות השונות — של כיבוש מלא ושל כיבוש חלקי.

הבחינה מלמדת אותנו, איפוא, שאין חפיפה בין החלוקה הספרותית וההשקפות השונות אודות תחום הכיבוש.

2. על ההבחנה הזאת יש להוסיף, שהגירעון המסומן ביג, ב-ו (פתיחת ספר הנחלות) מתאים לגירעון המשתמע מסיכום הכיבוש — המופיע בסוף ספר הכיבושים. הגירעון המסומן בפתיחת ספר הנחלות כולל את שפלת החוף ואת צפון הארץ — מבעל גד תחת הר תרמון עד לבוא חמת. החלקים האלה הם החלקים שספר המלחמות אינו מסמנם ככבושים, אף כי הם נכללים בהבטחה של תחילת ספר המלחמות. כלומר, לא רק ששני חלקי הספר כוללים את שתי ההשקפות, אלא ששני חלקי הספר מתאימים זה לזה בהגדרת תחומי הארץ הנשארת לעומת הארץ הכבושה, וממילא מתאימים בהשקפתם על גבולות ארץ-ישראל השלמה (בשינויי הגוון של לבוא חמת לעומת עד הפרת).

3. והטענה החשובה מכולן: הפסוקים שסימן אחיטוב בספר המלחמות וספר הנחלות כסותרים זה את זה שייכים, גם על-פי סימונו ופירושו של אחיטוב, למסגרת

המשנה-תורתית. כלומר, אין לפנינו סתירה בין החלקים אלא בין המסגרת המשנה-תורתית שלהם. על מה שציינו למעלה (סעיף 1), שהסתירה קיימת בכל ספר בתוך עצמו, אנו מוסיפים שגם כאן מופיעה הסתירה בשכבה המשנה-תורתית. כאן הפגם היסודי בשיטת אחיטוב. היא מערבת את הסתירה המצויה בעריכה המשנה-תורתית ומחליפה אותה בסתירה המצויה בין הספרים ועל ידי כך מטשטשת את הבעיה.

השקפת גליל

גם בשיטת גליל משמש תיאורו של הכיבוש כיסוד המרכזי לחלוקת הספר. ואלה דבריו: "בס' יהושע יש שתי השקפות סותרות בסוגיית אופיו ושלמותו של הכיבוש (עמ' 8). בפרקים ב-יב מתואר כיבוש לאומי שלם בהנהגת יהושע במסגרתו הושמדו כל יושבי הארץ. לעומת זאת בפרקים יג-יט מסופר שלא כל הארץ נכבשה, לא כל הכנענים הושמדו, לא כיבוש לאומי בהנהגת יהושע אלא כיבוש מקצת הארץ בידי היחידות המשפחתיות" (עמ' 10). להבדל המכריע הזה מצרף גליל יסודות מבדילים נוספים והם: השקפות סותרות על תחום הארץ; מעמדו של שבט יהודה; הזיקה לסגנון המשנה-תורתית בחטיבות מסוימות מול הזיקה לסגנון הכוהני. על סמך ההבדלים האלה מגיע גליל להשערה על ארבעה שלבים בהתהוותו של ס' יהושע (מזכירה במקצת את השערת סגל, מסורת וביקורת, עמ' 135). 1) מהדורה א' — ספר הכיבוש, הקיפה את הרובד העיקרי של ג-ח; י-יב; 2) מהדורה ב' — ספר הכיבוש וההתנחלות, נבנתה על מהדורה א' והוסיפה לה את הרובד העיקרי של פרקים ב; ט; יג-יט; 3) מהדורה ג' — המהדורה המשנה-תורתית, בשלב זה נוספו לספר בעיקר פרקים א'; ו-כג וקטעים נוספים המסומנים בעמ' 13. 4) מהדורה ד' — המהדורה הכוהנית. מחבר זה צירף למהדורה ג' בעיקר את הפרקים יט, נא - כא, מ; וקטעים נוספים המסומנים בעמ' 14.

הנחותיו של גליל פרוצות לטענות רבות מאוד¹³. לענייננו כאן מכריעה את הכול הטענה הנסמכת על ההבחנה בשכבה המשנה-תורתית, שהבאתי כטענה אחרונה נגד שיטת אחיטוב. מה גם ששיטת גליל פגיעה לטענה זו עוד יותר. לקביעת הזיקה לשכבה המשנה-תורתית עומד לרשותנו אמצעי פשוט ואובייקטיבי והוא הסגנון המשנה-תורתי, ולעיתים גם זיקה תוכנית ברורה לס"ד או ליחידה אחרת ששייכותה לשכבה המשנה-תורתית ברורה. על סמך הסגנון המשנה-תורתי והתכונות הנלוות, תחמו החוקרים הראשונים את תחומה של השכבה הזאת. והנה, שעה שאנחנו

13. שותפו של גליל בפירוש ס' יהושע הוא זקוביץ, אבל טבעה של השאלה הנידונה כאן נוגע בעיקר בחלקי הספר שחיבר גליל, ומשום כך אני מציין בעיקר את שמו לאורך המאמר. היחס הקיים בין דברי המחברים ובין המתודות השונות הנקוטות בספרם צריך עיון גדול מאוד. עיון זה צריך לעסוק בשאלה העקרונית, אם בכלל ניתן לחבר את השיטות, או אולי בניסוח מתון יותר, באיזו מידה ניתן לחברן?

מפעילים את האמצעי הזה עלינו לשמור על כלל בסיסי, והוא, שאינך רשאי לקפץ על המרכבה המשנה-תורתית בשעה הנוחה להשקפתך ולרדת ממנה כשהיא חזלה לשרת את מטרתך. בנאמנות לכלל זה הבאתי לעיל את הפסוקים מרשימתו הישנה של דרייבר, וזאת מן הטעם הפשוט שחוקר דייקן זה לא הכיר עדיין את הויכוח בין החוקרים המופיעים כאן והוא רושם את הפסוקים והיחידות המשנה-תורתיות בלי פניות. הכלל הזה אינו נשמר בשיטת גליל.

הבודק את תחום השכבה המשנה-תורתית על-פי הקריטריון הסגנוני (וגם לפי קריטריונים מקובלים נוספים), יבחין מיד שאין חפיפה בין החלוקה שלו ובין תחומי השכבה המשנה-תורתית. לקורא את דברי גליל לא ברורה כלל אמת-המידה שלפיה הוא קובע את שייכותם של חטיבה או פסוק לשכבה המשנה-תורתית¹⁴. עובדה זו בולטת לכל אורך דיונו ובעיקר בשני מקומות מכריעים: בהגדרת המהדורה המשנה-תורתית (מהדורה ג') ובקביעת ההבדל ביחס לכיבוש, בין המהדורה הראשונה לשנייה. קביעת המהדורה המשנה-תורתית אינה מובנת, כי יחידות שלמות ופסוקים רבים הטבועים בחותם משנה-תורתי מובהק נותרים מחוצה לה, כפי שאפשר להיווכח מהשוואה לרשימת הפסוקים שהבאתי בעקבות דרייבר בהערה 3 לעיל¹⁵. לענייננו כאן חשובה עוד יותר התופעה השנייה. מרבית (ואולי כל) הפסוקים שגליל מצייןם כעדות להשקפת המהדורה הראשונה על כיבוש לאומי שלם, טבועים בחותם משנה-תורתי מובהק. כאן חולשתה של שיטת גליל כשיטת אחיטוב לפניו¹⁶.

14. דוגמה בולטת להפרת הכלל היא הכללת סיפור פֵּלֶב (יד, ו-טו) במסגרת המהדורה היהודאית. סיפור זה טבוע בחותם משנה-תורתי מובהק ביותר. אבל המחברים, לשיטתם, מפרשים את הסיפור כביקורת יהודאית של המהדורה השנייה נגד הסיפור הצפוני של המהדורה הראשונה, ומשום כך אינם חשים לרקע ולסגנון המשנה-תורתי של הסיפור. מסיפור פֵּלֶב גם ראייה נגד השקפתם המצמצמת רק לס"כ את ההבחנה בירדן כגבול ארץ-ישראל, כי הסיפור עתיק הימין הזה מבוסס בכל מהדורותיו על ההנחה הזאת. עיין עוד להלן.

15. רשימתו של גליל היא בעצם רשימת נות בכמה שינויים M. Noth, Das Buch Josua (HAT), Tübingen 1953 (עמ' 9-11 בהקדמתו) ובמידה רבה יש להפנות את הביקורת גם כלפיו. אבל אצל נות הקרע בולט פחות, כי החלוקה משולבת בשיטה מסובכת של השלמות.

16. למשל, הביטוי "עד בלתי השאיר לו שריד" אופייני לתיאור הכיבוש של הרובד המשנה-תורתי (עיין ויינפלד לעיל הערה 11, עמ' 45). בס' יהושע הוא מופיע י, לג; יא, ח; ועל ירו בייטויים קרובים: "עד בלתי השאיר לו שריד ופליט" (ח, כב); "לא השאיר שריד" (י, כח, ל, לז, לט, מ). כל המקומות האלה, המלמדים על חורבן שלם, לא נרשמו בחטיבה המשנה-תורתית של גליל והם שייכים, לדעתו, לתחומי הספר הראשון. במידה קטנה יותר תופסת ביקורת זו גם לגבי אחיטוב. את המגבש הספרותי, הקודם לעיבוד המשנה-תורתי, ואת השכבה הכהונית מעתיק אחיטוב מספרו של דרייבר (עמ' 18, 21), ואילו את השכבה המשנה-תורתית מספרו של נות (עמ' 21). המבחין בתופעה זו יתמה, כלום אין בספרו של דרייבר רשימה של הפסוקים המשנה-תורתיים? סיבת השינוי היא, כמוכח, שרשימתו של נות נוחה יותר לשיטת אחיטוב (ולשיטת נוט), אבל גם כאן שילוב השכבה בשיטה בא על חשבון העיקרון הפילולוגי.

בדין כרכו אחיטוב וגליל את בעיית הכיבוש בבעיית חיבור ס' יהושע, אבל הפתרון לבעייה הכפולה הזאת אינו יכול להתעלם מן ההבחנה היסודית, שניסח קריפמן ואלט הסכים איתו, שהקרקע עובר בשכבה המשנה-תורתית עצמה. בנוקטי לשון 'להתעלם' איני מתכוון שעלינו להסכים להבחנה שהסכימו לה שני החוקרים הגדולים. אלא כוונתי לומר שעלינו לדון בהבחנה זו, להסכים עימה או לנמק את דחייתה.

מה מותר ללמוד מן הסתירה

ננסח את הבעיה העומדת לפנינו: המחלק את ס' יהושע למקורות ושכבות שונות, על סמך תחומי הכיבוש המופיעים בו, אינו יכול לסמוך את חלוקתו על ראיות סגנוניות ספרותיות, אלא נאלץ לפורר שכבה ספרותית הומוגנית מן הבחינה הסגנונית ולהטיל תוהו ובוהו בשכבות הספרותיות. מלבד זאת, מפליא הדבר שהסתירה מצויה לא בין הסיפורים עצמם אלא במסגרת שלהם. הסיפורים על כיבוש יריחו, העי, גבעון וחברון הם אינדיפרנטיים מבחינת תחום הכיבוש. כל אחד מהם מספר, במיוחד על-פי הנחת האסכולה השלטת, על כיבוש בודד. ואילו התיאורים של הכיבוש שפתחנו בהם את המאמר, מצויים כולם במסגרת. תופעה תמוהה זו אומרת דרשני, מפני שהמסגרת מתאפיינת, בדרך כלל, בנסיונות הרמוניזציה של יחידות סותרות. המחלק את הספר על-פי הקריטריון של תחומי הכיבוש חייב להסביר מדוע, בניגוד למקומות אחרים שהעריכה מפשרת בהם בין הסתירות של יחידות עצמאיות במקורן, אין בס' יהושע סתירה בין המקורות עצמם אלא במסגרת המאחדת אותם. לעומת זאת, המבקש לקיים את אחדות השכבה המשנה-תורתית חייב הסבר, כיצד ניתן ליחס את הפסוקים שהבאנו למעלה על השקפותיהם המנוגדות לשכבה ספרותית אחת.

הבעיה המבקשת פתרון כאן אינה מצטמצמת רק למקרה הנידון, זו בעיה עקרונית, העומדת בפני חוקר המקרא גם במקרים אחרים, והיא: היש להניח בכל מקרה של חשיפת סתירה המתגלה בין יסודותיו של סיפור, שהסיפור הוא צירוף של מקורות שונים. להלן ננסה להוכיח כי בחינת הספרות המקראית מלמדת את ההיפך. כלומר, לעתים קרובות מאוד שוכנים במקור אחד, זה לצד זה, יסודות מנוגדים. עיון מדוקדק יראה לנו שדווקא קיומם של יסודות סותרים הוא אחד ממאפייני התודעה המקראית ומשתקף בספרותה. דוגמה מאלפת היא דחיית שאול מן המלוכה. תחילה: "נַחֲמָתִי בִּי הַמְּלִכָתִי אֶת שְׂאוֹל לְמֶלֶךְ" (שמו"א טו, י-יא). אחר כך: "קָרַע ה' אֶת מְלִכּוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלֶּיךָ... וְגַם גָּצַח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקַר וְלֹא יִנְחַם" (כח-כט). ולבסוף: "יְנַחֵם בִּי הַמְּלִיךְ אֶת שְׂאוֹל" (לה). הניסיון לפתור את הסתירות האלה בעזרת פיצול למקורות נובע מדוגמטיות ביקורתית.

גם ס' יהושע כולל כמה דוגמאות לזהירות הנדרשת מחוקר המקרא בהערכת הסתירה. למשל, בסיפור הצלת רחב בס' יהושע יש סתירה גלויה. נפילת חומות יריחו אינה עולה יפה עם המסופר על מגורי רחב: "כִּי בִּיתָהּ בְּקִיר הַחֹמָה" (ב, טו), ועם הוראת המרגלים לאסוף את כל משפחתה לבייתה ולקשור חוט שני בחלון הבית על מנת להינצל. גם אחיטוב, גם גליל-זקוביץ וגם קויפמן מסיקים מכאן בלא היסוס, כל אחד לשיטתו, שלפנינו מקורות שונים או רבדים שונים¹⁷. אבל כלום מותר לנו לדקדק כך בסיפור-האגדה המקראי? כלום אין חריפות החוקרים כאן, לאמיתו של דבר, תמימות. על סוג הסתירות האלה כבר העירו: 'לפעמים מתנמנם הומרוס הטוב'. גם אם נניח שנפילת החומות והצלת רחב הן ביסודן שני מוטיבים שונים (לפחות המוטיב של הסגרת עיר על ידי אחד מתושביה נראה באמת כמוטיב עצמאי, השווה שופ' א, כב-כו) אין מתחייב מהבחנה זו שהסיפור מורכב משני מקורות או שני רבדים וכו'. יש להישמר מדוגמטיות ביקורתית. אין שום סיבה לשלול את האפשרות הסבירה, ששני מוטיבים אלה נתלכדו מלכתחילה בסיפור. אדרבא, קרוב להניח שהסתירה בסיפור קיימת בו מתחילת בריאתו. כך בסיפור גופו, ועל אחת כמה וכמה במסגרת המסדרת את הסיפורים, שבסתירות המצויות בה אנו דנים כאן. מלכתחילה קרוב להניח שהמסגרת כוללת יסודות שנלקטו ממקורות שונים, והניגודים ביניהם נובעים ממוצאם השונה, אבל טעות חמורה היא להשוות בחשיבותן את הערכת היסודות של הסיפור להערכת המסגרת שלו ולהניח, שיש לפצל את המסגרת עצמה, מפני שהיא כוללת יסודות נוגדים.

הדוגמה האחרונה, הקשורה ממילא לענייננו, מאלפת מכמה בחינות קרובות: ההנחה השגורה במחקר המקרא גוזרת את גבולות ארץ-ישראל הגדולה של התורה מגבולות ממלכת דוד, וממילא משתלבת ההבחנה עם ההנחה שאין להקדים את תודעת ארץ-ישראל הגדולה לתקופת דוד. בשיטת קויפמן, לעומת זאת, משמשים גבולות ארץ-ישראל של התורה דווקא כאחת 'הראיות המונומנטליות' לקדמות התורה (ס' יהושע, עמ' 20). לדעת קויפמן אין לגזור את גבולות ההבטחה של התורה מגבולות ממלכת דוד משני טעמים: ראשית — גבולות ההבטחה גדולים מממלכת דוד, מפני שהם כוללים גם את צפון מישור החוף (צור וצידון) ואת הלבנון; ושנית — והיא המכריעה — גבולות ארץ-ישראל בתורה קטנים מממלכת דוד, מפני שאינם כוללים את עבר-הירדן. הצמצום הזה תמוה ביותר, לא רק מתוך השוואה לממלכת דוד אלא גם מתוך השוואה לכל התקופות, שהרי אין אנו מכירים מן המקרא תקופה שבה בני ישראל לא ישבו בעבר-הירדן. לפי הסיפור המקראי, ההתיישבות בעבר-הירדן קדמה להתנחלות במערב הירדן. מחוסר ההתאמה הזה מסיק קויפמן,

17. הפרדת סיפור רחב מנפילת החומה משמשת את קויפמן בניסיונו לקיים את נאמנותו ההיסטורית של הסיפור. לשיטתו נפילת חומת יריחו היא תוספת אגדה, שנשתרגה על סיפור המרגלים ההיסטורי.

שגבולות ארץ-ישראל של התורה קודמים להתיישבות בארץ-ישראל. גבולות אלה הם אוראקל קדמון שהדריך את הכיבוש הישראלי, אבל, כרגיל, הגשמת החזון לא התאימה בשלמות לחזון עצמו. וכמו שכבר ציינו למעלה, גם אי-ההתאמה התיאולוגית הזאת, מעגל נבואי שלילי, היא בשיטת קויפמן ראייה לקדמות הגבולות האלה.

על דברי קויפמן אלה מערער גליל בפירושו (עמ' 10-11; והשווה גם עולם התנ"ך, שמות, עמ' 147). לדעתו של גליל, הירדן כגבול ארץ-ישראל מבטא רק את השקפת ס"כ, אבל אין כל ראייה שעבר-הירדן לא נכלל בארץ המובטחת, המופיעה במקומות אחרים בתורה ובס' יהושע (בר' טו, יח; שם' כג, לא; דב' א, ז; יא, כד; יהו' א, ד). הנחת גליל זו מפתיעה דווקא לשיטתו, הרואה את השכבה הכוהנית כיסוד המאוחר ביותר בספר. זאת ועוד. ההשקפה שהירדן הוא גבול ארץ-ישראל אינה מצומצמת בתורה בניסוחים הגיאוגרפיים הישירים, היא מתבטאת גם בעקיפין, בצורות שונות, ומחלחלת בכל פינה — ובמיוחד עז רישומה בספר דברים. התמונה המיוחדת במינה של ס"ד — תמונת משה הנפרד מעם ישראל ואינו זוכה להיכנס לארץ-ישראל — בנויה כולה על ההנחה שעבר-הירדן אינו נכלל בארץ-ישראל. כיצד נבין בלא הנחה זו את "גם אַתָּה לֹא תָבֵא שָׁם" (דב' א, לז), וה"שָׁם" שבפסוק מפורש בסמוך: "הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לְאַבְתָּיִכֶם" (דב' א, לה). בלא הנחת הירדן כגבול ארץ-ישראל, כיצד נבין את תחינתו של משה: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר כעבר-הירדן" (דב', ג, כה) ואת תשוכת האלוהים: "לא תעבור את הירדן הזה" (שם שם, כז). ובעיקר, כיצד נבין את התמונה המסיימת את התורה ומשתקפת בכל מקורותיה, תמונת משה הצופה בעיניו מעבר-הירדן אל הארץ המובטחת: "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא" (דב' לב, נב המיוחס לס"כ; והשווה לדב', לד המיוחס בעיקרו לסי"א). וכלום יש צורך לומר כי "משה עבדי מת ועתה קום עֲבֹר את הירדן הזה" (יהו' א, ב) שייך ונשען על הציור הזה. קביעת גליל המיוסדת על דברי ויינפלד, המייחסת את צמצום ארץ-ישראל במערב הירדן רק ליהו' כב, ט-לד אינה יכולה להתקבל.

לענייננו כאן מאלפת מאין כמוה הטענה לגבולות הארץ של דב' לד, א-ד, שמביא ויינפלד כראיה להכללת עבר-הירדן בגבולות ארץ-ישראל. לצד מחוזות ארץ-ישראל, כולל תיאור הארץ בפסוקים אלה את הגלעד, המשמש כאן, כמו במקומות אחרים, שם כולל לעבר-הירדן המזרחי. מהופעת הגלעד מסיק ויינפלד: "בניגוד למקורות הקדומים, כוללת אפוא הארץ המובטחת את עבר-הירדן המזרחי". אבל מדברינו לעיל ברור שהשקפה זו לא תיתכן, כי ההנחה שעבר-הירדן אינו כלול בארץ-ישראל היא הנחת היסוד של הפרק כולו ואפילו של הפסוק

המשמש לויינפלד ראייה, אם נצטט אותו במלואו ולא בצורתו המקוטעת, שהרי תיאור הארץ בפסוק ד מסתיים: "שָׁמָּה לֹא תֵעָבֵר".

כיצד עלינו להסביר את הסתירה הגלויה הזאת? בעל כורחנו עלינו להסביר את מראה הארץ מהר נבו ואת הגזרה "שָׁמָּה לֹא תֵעָבֵר" בדרך מקבילה להסברים הקודמים. הווה אומר: ההנחה היסודית של הפרק — השווה להנחת כל מקורות התורה האחרים — היא שארץ-ישראל היא כְּנָעַן הגדולה שהוכטחה לאבות: "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי"; וכנען זו אינה כוללת את עבר-הירדן. הנחה זו עיקר, וכל הפרק משועבד לה. אבל בתוך ההשקפה הזאת מבצבצת תמונה אחרת של ארץ-ישראל, היא תמונת ארץ-ישראל הריאלית, שהמחבר נגרר אחריה ואינו מרגיש ו/או אינו מוטרד מכך שתמונה זו אינה מתאימה להנחת היסוד שלו. כלומר, בניגוד לדעת ויינפלד וגליל, בכתוב "זאת הארץ אשר נשבעתי", אין לראות השקפה הכוללת את עבר-הירדן, אלא להיפך, הארץ המתוארת בפסוק אינה מתאימה ל-"הארץ אשר נשבעתי". לאמיתו של דבר סבך התמונות של ארץ-ישראל המשתקף כאן מסובך עוד יותר, מפני שארץ-ישראל המתוארת כאן אינה חופפת לגמרי את ארץ-ישראל הריאלית, אלא נמצאת בתוך, בין גבולות ההבטחה לאבות ובין ארץ-ישראל ההיסטורית של "מדן ועד באר שבע". על כך מלמד הציון הגיאוגרפי "עד הים האחרון", השאול מגבולות ההבטחה ואינו מתאים להתנחלות הריאלית.

הקירבה בין תחומי ארץ-ישראל המבצבצים כאן ביחידה ספרותית אחת רצופה, ובין תחומי ארץ-ישראל של ס' יהושע גלויה. נקבצו כאן בארבעה פסוקים, שאין להפריד ביניהם: תחום הארץ המובטחת לאבות המופיעה ביהו' א, ד-ה; תחום הארץ של ההתיישבות ההיסטורית המופיע בסיכום הכיבוש יא, טז-יז; ותחום הביניים של הארץ הנחלקת לשבטים, פרקים יג-ט. גם לעצם קיבוץ תחומים שונים של ארץ-ישראל ביחידה אחת רצופה יש מקבילה ביהו' כא, מא-מג כפי שנראה להלן. ואנו יכולים לשאול — ואם עתידה 'ארץ-נבו' להיכבש, הנתיר למחבר ספר יהושע לומר "הכל בא"?

חיבור ספר יהושע

מספר דברים אנו שבים ופונים לדיווחי הכיבוש השונים המפורטים בס' יהושע ולשכבות הספרותיות המצויות בו. על סמך מחקרים של החוקרים הראשונים ועל יסוד עיוננו לעיל אני מציע את הפתרון הבא לחידת חיבורו של ס' יהושע:

לפני המחבר המשנה-תורתי, האחד, של ס' יהושע עמדו כמה מקורות. אין ביכלתנו לדייק בתיאורם ובמספרם, אבל קרוב לשער שהמקורות העיקריים היו: ספר הכיבושים וספר הנחלות, מקנר הקרוב לס"כ ואולי גם רשימת גירעונות הכיבוש ומקורות נוספים — כגון ספר הישר (י, יג) — שקשה לדייק בתיאורם. את המקורות

האלה הטמיע כחיבורו בדרגות מעורבות שונה. המעורבות כוללת מאוד בספר הכיבושים וקטנה יותר בספר הנחלות. אבל, גם בספר הכיבושים ניכר חותמו בעיבוד הסיפורים ולא ביצירת סיפורים משלו. עובדה זו כוללת במיוחד, מפני שהשקפת המחבר המשנה-תורתי של כיבוש כולל ושלם: "מן הָהָר הַהַלְקָה הָעוֹלָה שְׁעִיר וְעֵד בְּעֵל גֵּד בְּבִקְעַת הַלְּבָנוֹן" (יא, יז), לא התאימה לחומר הסיפורי שהיה מונח לפניו, שכלל בעיקר סיפורים בתחום מצומצם מבחינה גיאוגרפית. אבל מחבר הסיפורים לא יצר סיפורים משלו על מנת להתאימם לתחום הארץ שנכבשה לפי השקפתו, אותה ביטא במסגרת הסיפורים¹⁸. כאן אנו דנים בעיקר במסגרת שעיצב למקורות שהיו בידו.

בראש ספרו, בתחילת ספר הכיבושים, הציב המחבר את הכטחת הארץ בניסוחה התורתי העתיק (יהו' א, ג-ד). הארץ "בְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל מֹשֶׁה", כלשון הפסוק שם, מקבילה ל"הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁפַּעְתִּי" של ס"ד. לדעת המחבר קיים ה' את הכטחתו וכסיום סיפורי הכיבוש (יא, כג) הוא מסכם באופן כללי: "ויקח יהושע אֶת פֶּל הָאָרֶץ ככל אשר דבר ה' אל משה". לצד סיכום זה מופיע ביהו' יא, טז-יז תיאור מפורט של כיבושי יהושע, הפעם על-פי ארץ-ישראל הריאלית מדן ועד באר שבע, המקבילה לארץ-ישראל שעיצבה את המראה מפסגת נבו (לבד משפלת החוף). הכיבוש הזה של ארץ-ישראל הידועה למחבר מן ההיסטוריה, הוא בעיני המחבר התגשמות דבר ה' למשה. במסגרת חיובית זו בחר להקיף את המקור העיקרי שלו לתולדות הכיבוש. השקפה זו של המחבר כוללת בקירבה שתי השקפות עתיקות, שיש ביניהן מתח. האחת — הבטחת הארץ הגדולה (של התורה); השנייה — שארץ-ישראל כולה נכבשה לפני בני ישראל. את שתי ההשקפות האלה קיבל ממקורותיו העתיקים (עיין עמ' ב, ט-י; ועוד).

18. הדברים אמורים בסיפורים ממש, אבל בהרצאות וברשימות כגון י, כח-מג; יב, ט-כד; קשה לקבוע מה יש ליחס למחבר המשנה-תורתי ואם אין לראותו שם גם כיוצר.

מן הפער הזה בין הסיפורים והמסגרת עוד ראייה נגד קריפמן, הסבור ש' יהושע נתחבר על ידי סופר קורות בראשית תקופת השופטים (הסיפור המקראי, עמ' 107), כי קשה להניח שבידי סופר קרוב כל כך למאורעות לא היו מקורות שלמים יותר. אך ראוי לאזן הבחנה זו ולציין שמכאן גם ראייה לרווח זמן ניכר בין המחבר וזמן חיבור המקורות. סביר להניח שמקורות קרובים לזמן המחבר היו הולמים יותר את השקפתו. ועוד יש להעיר שכמה מקומות בספרות המקראית העתיקה, מעוררים את הרושם שלא עמדה לפני מחבריהם מסורת ספרותית מגובשת של כיבוש הארץ. עיין שם' טו, א-יט; דב' כו, א-יא (!); תה' עח; שם"א יב, ו-יב ועוד. כל המקורות האלה מאריכים בתיאור המאורעות שקדמו לכיבוש הארץ — וחלקם גם בתיאור המאורעות לאחר כיבוש הארץ — אבל לעצם הכיבוש מסתפקים ברמו בלבד. תיאור מפורט יותר מצוי רק בספרות המאוחרת; עיין נחמיה ט, כג-כה. קרוב לשער שהשאיפה המשנה-תורתית לתאר את תולדות ישראל תיאור רצוף נאלצה, בעל כורחה, לשחזר וליצור חלקים גדולים של הקורות. ומכאן גם תשובה לקושיה, מרוע לא נכלל כיבוש הארץ בתורה העתיקה.

לענייננו מאלף במיוחד מזמור פ' בתהלים, הטבוע בסימני קדמות מופלגת. מזמור זה מצרף ומחבר את האידיאה של הגירוש והכיבוש: "תִּגְרַשׁ גּוֹיִם", לגבולות ההבטחה: "תְּשַׁלַּח קְצֵירָהּ עַד יָם וְאֶל נְהַר יוֹנְקוֹתֶיהָ". ובדומה למה שראינו בדוגמאות למעלה לא חש לניגוד שבין ההשקפות.

ספר הנחלות שירש המחבר כלל את שפלת החוף — המקבילה ל"עד הים האחרון" של דב' לד, ב — שנותרה בכל התקופות מחוץ לתחום ההתיישבות הישראלית ולא נכבשה במלואה מעולם. המחבר המשנה-תורתי לא כלל באמת את החלקים האלה בתיאור המפורט של כיבושי יהושע (יא, טז-יז), משום כך הקדים המחבר לספר הנחלות רשימה מפורטת של חלקי הארץ שלא נכבשו. כבר ציינו שרשימת גירעונות הכיבוש הלאומי הנמנים בפתחת פרק יג, מתאימים להפליא לסיכום המפורט של הכיבוש החיובי שהביא המחבר בסוף ספר הכיבושים. אבל בסיום ספר הנחלות (כא, מא-מג), חוזר המחבר בשינוי נוסח על דברי הסיכום החיובי שלו מסוף ספר הכיבושים (יא, כג). הניגוד שבין סיום ספר הנחלות ופתיחתו נחלש, מפני שהמחבר מסיים בהודעה שהארץ שנכבשה היא הארץ אשר הבטיח ה' לאבות ונמנע מציון מדויק של גבולות ההבטחה (בדומה ל-יא, כג).

הארץ המשתקפת בתיאור של סוף פרק כא — בדומה לארץ המשתקפת כמראה מהר נבו — נוצרה מעירבוב של שלושה תחומים: היא כוללת את ארץ-ישראל הריאלית, שנכבשה על-פי השקפת המחבר בידי יהושע; את העירבוב בין ארץ-ישראל הריאלית והארץ המובטחת, "עד הים האחרון", שחילק יהושע לשבטים; ואת ארץ-ישראל בגבולות ההבטחה מן השבועה לאבות. בעיני ההיסטוריון המשנה-תורתי, כיבוש הארץ בידי יהושע ודורו הוא הצלחה והתגשמות דבר ה' ועל כן הוא מכריע בסיכום הצד החיובי. לשיטתנו נאמר: משלושת התיאורים של ארץ-ישראל המצויים בתודעת המחבר, גוברת יד ארץ-ישראל הריאלית והמסורת הרווחת שארץ-ישראל נכבשה כולה, ומשום כך "הכל בא". אמנם, כפי שנראה להלן הכל בא לפי שעה, בדורו של יהושע, כי לא נעלמה מעיני המחבר המשנה-תורתי שהארץ אמנם נכבשה והכל בא, אבל בכל זאת לא כל הארץ נכבשה ולא הכל בא.

אין לטעון נגד מלאכת צירוף היחידות, שאנו בוראים כאן יצירה מלאכותית שלמה מקטעים המצויים במרחק רב זה מזה בס' יהושע. ראשית — מפני שהיחידות המצורפות כאן טבועות כולן בחותם משנה-תורתי וכולן נמצאות במסגרת הסיפורים; שנית — צירוף הרעיונות ששיחזרנו בעזרת היחידות הנפרדות, מצוי בס' יהושע גם במסגרת יחידה אחת רצופה. לענייננו כאן מפליא במיוחד פרק כג, ולעדו חשיבות מכרעת (והשווה קויפמן, ס' יהושע עמ', 244-246).

פרק כג הוא סיכום של המסופר בס' יהושע. מסתברת מאוד ההנחה שפרק זה הוא סיומו המקורי של ס' יהושע¹⁹. מכל מקום, הפרק שייך למסגרת המשנה-תורתית של הסיפורים. הרצאת הסיכום של פרק כג היא דוגמה אופיינית לסגולות הספרות המקראית ומהלך הרעיונות שלה. היא הוכחה חותכת לצידקת ההשקפה שאינה מסיקה מן הסתירה על מקורות שונים. עיקר הפרק הוא הדיון בארץ הנשואת ובגוים הנשארים. הדיון בשאלות אלו מלווה בדרישה נמרצת לקיום הכתוב בתורת משה ובעיקר להתבררות מ"יְתֵר הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה הַנְּשָׂאֲרִים" (יב). הדרישה הזאת מלווה בהבטחה על תנאי — אם יקיימו בני ישראל את הדרישה; וכאיום — אם לא ימלאו. ההבטחה היא כיבוש שלם של הארץ: "וַיִּרְשְׁתֶּם אֶת ארְצָם כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵיכֶם לְכֹחַ" (ה). האיום הוא: "לֹא יוֹסִיף ה' אֱלֹהֵיכֶם לְהוֹרִישׁ אֶת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֵיכֶם" (פס' יג). המשמעה, הן מההבטחה והן מהאיום הוא שהארץ לא נכבשה כולה. והנה על מנת להעניק משנה תוקף לאיום ולהבטחה המלווים אותה מוסיף יהושע (כג, יד): "וַיִּדְעֻתְּם... כִּי לֹא נָפַל דָּבָר אֶחָד מִכֹּל הַדְּבָרִים הַטּוֹבִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵיכֶם עֲלֵיכֶם הַפֶּלֶל בָּאוּ לְכֶם לֹא נָפַל מִמֶּנּוּ דָּבָר אֶחָד".

נאומו של יהושע מצרף את שתי ההשקפות — את הגירעון של הכיבוש ואת ההתגשמות המלאה של הבטחת הכיבוש — זו לצד זו. בעיני המחבר אין סתירה בין שתי ההשקפות. הוא סבור שהתגשמות ההבטחה בעבר, מסירה כל ספק בהתגשמות ההבטחה בעתיד.

את הראייה הזאת אי-אפשר לבטל. חשוב להבחין, שהצירוף של שני הרעיונות לא בא מתוך התחבטות המחבר הקדמון בבעיה של החוקרים המודרנים. כלומר, הוא אינו תוצאה של התלבטות הכותב בבעיה שבקיומן של שתי ההשקפות והצעת פתרון לניגוד שביניהן, אלא ממש להיפך — כל הגיון הפרשה מעיד ששתי ההשקפות משלימות זו את זו בתודעת המחבר²⁰.

*

מן הראוי לציין מה מפריד בין ההשקפה שהוצעה כאן לבין זו של החוקרים הקודמים, ובעיקר, מה בינה ובין השקפת קויפמן?

ככל החוקרים שאת דעותיהם הבאתי למעלה, גם השיטה המוצעת כאן מבוססת על ההבחנה בשכבה המשנה-תורתית בס' יהושע ובתפקידה המכריע בעיצוב הספר.

19. בנוסף על נימוקי קויפמן בפירושו, יש להעיר שחסרון סיני בהרצאה ההיסטורית שם הוא סימן לעתיקות מופלגת ומקרב את הפרק להרצאות ההיסטוריה של הספרות העתיקה. ככל הנראה, הפרק עצמו עתיק מן המסגרת המשנה-תורתית וקרוב לשער שצורף לס' יהושע המשנה-תורתית ונקבע כפרק אחרון. מתי ועל-ידי מי, אין אנו יכולים לדעת.

20. דוגמה קרובה להרצאה משנה-תורתית הכוללת יסודות מגוונים, ולעתים מנוגדים מצויה בדב' ז. פרק זה מעבד וכובש בהשקפה משנה-תורתית את המסורות הספרותיות העתיקות (שמ' כג, כ-לג; לד, יא-טז). והשווה דב' ז, כב: "לֹא תוּכַל לְפָלֵתָם מֵהַר" לדב' ט, ג: "וְהֶאֱבַדְתָּם מֵהַר". לפנינו ראייה נוספת שהניגוד מצוי בתוך הספרות המשנה-תורתית.

כפרנו במסקנות הספרותיות שהסיקו אחיטוב וגליל מן ההבדלים המצויים בין סיכומי הכיבוש השונים ודחינו את דעת החוקרים הסוברים כי בין המסגרת המשנה-תורתית ובין הסיפורים קיים פער — הסיפורים מספרים על כיבוש חלקי, שבטי במקורו, ואילו המסגרת המשנה-תורתית טוענת לכיבוש לאומי שלם — וקיבלנו את הבחנתו של קויפמן (שהסכים לה אלט המאוחר) ששתי ההשקפות על הכיבוש מצויות בשכבה המשנה-תורתית. יחד עם זאת, אנו מסתייגים ממסקנתו של קויפמן שהבחנה זו מאלצת אותנו להקדים את חיבור ס' יהושע ומקבלים את הדעה הרווחת שהשכבה המשנה-תורתית מחייבת אותנו לקשור את זמן חיבורו של ס' יהושע בספר דברים של תקופת יאשיהו. הפרט האחרון מחייב הבהרה.

בתשובתו לאלט (כפירושו לסי' יהושע, עמ' 4) טען קויפמן, שההודאה של אלט בהבחנה שהדיון בארץ הנשואת כלול בשכבה המשנה-תורתית, מחייבת את אלט והמצדדים בדעתו להקדים את חיבור ס' יהושע, ואינה מתיישבת עם הנחתם הקודמת של איחור הספר לתקופת יאשיהו. בין ההנחה הראשונה של האסכולה — שהמסגרת מספרת על הצלחה שלמה — ובין הנחת האיחור של מסגרת זו יש הרמוניה (שם, עמ' 9-10). מתקבל על הדעת שהתיאולוגיה המאוחרת סיפרה על הצלחה, כדי לפאר את משה ויהושע. אולם, המקבל את ההנחה שהקרע עוכר בשכבה המשנה-תורתית עצמה, אינו יכול להמשיך ולהחזיק בדעתו הקודמת. מדוע המציאה התיאולוגיה המאוחרת ארץ אידיאלית? מדוע בראה כמו ידיה נבואה שנתבדתה?

השגת קויפמן על שיטת אלט תקפה ומשכנעת אבל אינה פוגמת כלל בשיטה שהוצעה כאן, המניחה, שגבולות ההבטחה הם יסוד עתיק, המצוי באמת בכל התורה ואינו המצאה משנה-תורתית מאוחרת. את ההשקפה הזאת נחל המחבר המשנה-תורתית ממקורותיו יחד עם שאר התיאורים השונים של ארץ-ישראל: את ארץ חלוקת יהושע קיבל מספר הנחלות ואת ארץ-ישראל הריאלית קיבל ממקורותיו ומן ההיסטוריה.

גם יתר טענות קויפמן אינן פוגמות בשיטה המוצעת כאן. לא נוכל לעמוד כאן על כל פרטי הטיעון ונסתפק בטענה העיקרית. הבאנו לעיל את טענת קויפמן בסדר ההופעה של גבולות ארץ-ישראל במקרא, חופף את קורותיו של עם ישראל וכי אין דרך להסביר חפיפה זו אלא אם נניח שהמקורות הם בני התקופה עליה הם מספרים. עד יהו' א שלטת האמונה בכיבוש שלם, מכאן ראייה שהמקורות החוזים כיבוש שלם נוצרו לפני הכיבוש עצמו; ביהו' ב-יב מסופר כיצד התהוותה הארץ הנשואת, אך בכל הספר עד פרק כג, שולטת האמונה בהשלמת הכיבוש, מכאן שס' יהושע נוצר בתקופת הביניים העתיקה, בין הכיבוש ובין ההשלמה ההדרגתית עם אי-היכולת להשלימו.

אינני בא לערער על עיקר המבנה הזה, להיפך. כאן מתבטאת פעם נוספת יכולת הראייה הסינאופטית של קויפמן, אלא שמבנה זה מתבאר יפה בהגיונות עריכה משנה-תורתית מאוחרת, על סמך המסורת העתיקה, שהארץ בגבולות ההבטחה הובטחה לאבות ללא תנאי. המחבר המשנה-תורתי עוקב אחרי הקורות בדמות של מִסְפָּר וְעַד בן הזמן, שכביכול אינו יודע עדיין את אשר יתרחש²¹. הדמות הזאת אינה צריכה להפליא אותנו, כי היא דומה לניסוח הקבוע של ס"ד: "המקום אשר יבחר" שאינו מסגיר, ולו ברמז, את זהות המקום. ההתנהלות הזאת לצד המאורעות מסבירה מדוע קובע המחבר את זיקנת יהושע כסיבה לאי-השלמת הכיבוש לאחר ספר המלחמות (יג, א); מדוע בסוף ס' יהושע מצרף המחבר לזיקנת יהושע את רעיון הניסיון המלווה באיום של כיטול ההבטחה; ומדוע בתחילת ס' שופטים, כשהוא מתאר את התגשמות האיום: "לא אוסיף להוריש" (שופ' ב, כא), הוא משמיט את נימוק הזיקנה ומנמק את הגוים אשר עזב יהושע רק כניסיון: "למען נסות במ את ישראל" (שם שם, כב).

בשיטה דומה יש לבאר את ההבדל בין ס' יהושע וס' שופטים בעונש על חטא האלילות, (השווה קויפמן, ס' שופטים, עמ' 32). ביהו' כג, יג העונש על האלילות, אינו מצטמצם בכיטול ההבטחה לירושת הארץ כולה, אלא כולל גם איום בכיליון גמור על-פי הנוסח השגור ברובד המשנה-תורתי ובספרות המקראית כולה: "כי לא יוסיף ה' אלהיכם להוריש את הגוים האלה מלפניכם... עד אֶבְרָכְם מעל האדמה הטובה הזאת" וגו'. ואילו בשופ' ב, כא הכיליון הגמור אינו נזכר, אלא רק כיטול ההבטחה לכיבוש הארץ הנשארת: "גם אני לא אוסיף להוריש איש מפניהם מן הגוים אשר עזב יהושע נְאֻמָּת". בס' יהושע יכול היה המחבר המשנה-תורתי לשמור על עקרונות האסכולה שלו, אבל בס' שופטים אילצה אותו המציאות הידועה לו — ואולי גם השקפה עתיקה שנשמך עליה — לצמצם את העונש. שאיפתו של קויפמן, להוכיח מהברלי ההשקפה הזאת שהספרים נכתבו בידי מחברים שונים, מקרבת אותו באופן פרדוקסאלי לטענות מבקריו — שאת דעתם דחינו למעלה — הסבורים שקיום ניגודים בין יסודות הוא ראייה מספקת להוכחת מקורות שונים. גם כאן ניתן לומר, ועדיף לומר, שלפנינו מחבר אחד שהסתירות והניגודים מתרצצים בתודעתו. ועוד יש לומר, כי דווקא המבנה המדורג מצביע על הגות מאוחרת, שראתה את המאורעות בפרספקטיבה היסטורית וערכה אותם על-פי ההיגיון שהתבאר להיסטוריון התיאלוג רק זמן רב אחרי שהתהליך הושלם²².

21. אבל דב' ז, כ-כב: "לא תוכל בְּלִתָּם מהר" מעיד על ידיעה של המחבר; ועיין גם דב' יט, ח, המניח שלבים בכיבוש.

22. למשל, בצדק מטעים קויפמן שהמחבר של ס' יהושע מבדיל (ולא כן שופ' א) בין גירעונות שבטיים וגירעונות לאומיים. את הגירעונות השבטיים הוא רושם בתיאור נחלת השבטים בספר הנחלות ואת הגירעונות הלאומיים בפתחה הכללית לספר הנחלות ובסיכומי הכיבוש. הפרדה זו מעוררת את השאלה: על סמך מה קבע המחבר מה ייחשב לגירעון לאומי? מדוע רשם את שפלת

הערכתנו את המבנה המשנה-תורתי על שלביו העיקרים: הבטחה — כיבוש חלקי — הבטחה להשלמת הכיבוש — חטא — ביטול ההבטחה, כיצירת סופר אחד שונה מדעת קויפמן הרואה בכל אחד מן השלבים האלה הד של תקופה נפרדת (עיינן: תולדות האמונה, כרך שני, ספר ראשון, עמ' 154; 381-382) וקרובה יותר — אבל רק מבחינה זו — לדעת נות הסבור שהיצירה היא נדבך בבניין ההיסטורי של האסכולה המשנה-תורתית²³.

לא נוכל לקבוע במדויק מה ירש המחבר המשנה-תורתי ממקורותיו ומה הוא פרי הגותו, על סמך התבוננות במקורות העתיקים שקדמו לו. בעיקר מעניינת השאלה, אם ההתלבטות בפער שבין ההבטחה בשלמותה להגשמתה החלקית היא יצירתו של המחבר, או שגם אותה מצא, בשלמותה או בחלקה, במקורותיו. אין לשלול לחלוטין את האפשרות שמתבטאת כאן הגות מאוחרת, שהתלבטה וניסתה להשלים בין יסודות נוגדים שנחלה מן המסורת העתיקה אבל אני נוטה להניח שגם כאן אין לראות במחבר המשנה-תורתי את יוצר השאלה, כי מכמה מקורות עתיקים נראה שגם התקופה העתיקה התחבטה בשאלות אלה. כוונתי בעיקר למקומות בתורה המתרצים את איטיות הכיבוש ולסיפור הבוכים בשופ' ב', א-ה, הטבוע בחותם של עתיקות מופלגת²⁴. סבירה מאוד השערתו של קויפמן שסיבת הבכי היא היאוש מהחלום הקדום של הארץ השלמה — תקווה שאפסה לגמרי ונעלמה מתודעת

החוף ואת צפון-הארץ, מבעל גד עד לבוא חמת, כגירעון הלאומי ולא רשם כגירעון לאומי את עמק יזרעאל? בניסוח אחר, מדוע רשם המחבר כגירעון לאומי רק את החלקים מגבולות ההבטחה המצויים מחוץ לארץ-ישראל הריאלית של מן ועד באר שבע בלי שפלת החוף. משיטת המחבר יש ללמוד שהוא מכיר את ארץ-ישראל הריאלית ההיסטורית, כלומר, הוא יודע שבתחומים שרשם כגירעון לאומי לא התנחלו בני ישראל בדורו של יהושע ולא יתנחלו בהם הדורות הבאים. קשה להלום ידיעה כזאת עם הנחתו של קויפמן שהמחבר חי בתחילת תקופת השופטים. כיצד ידע זאת המחבר אם לא צפה במאורעות ממרחק זמן.

23. השווה M. Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, Tübingen 1957, pp. 8-9. מושכת מאוד ההשערה הרווחת שאת הכפלת ההודעה על מות יהושע (יהו' כד, כח-לא; שופ' ב, ו-י) יש להסביר כחזרה מקשרת, המצביעה גם כאן, כמו במקומות אחרים, על שילוב יחידה ספרותית חיצונית; כלומר, שמלכתחילה בא שופ' ב, ו אחר יהו' כג.

24. כבר הבחינו שמבצבצת בו מסורת המלאך הנזכר בשמ' כג, כג שהלך לפני בני ישראל והביאם לכנען. מסורת עתיקה זו נדחתה, מפני שמעצבי המסורת העדיפו על פניה את המסורת שה' בכבודו ובעצמו הושיע את ישראל, אבל נותרו ממנה שרידים. עיינן, שמ' יד; יט; לג, ב-ו; במד' כטז; ועיינן גם יש' סג,ט (על-פי נוסח השבעים) המדגיש שלא ציר ולא מלאך אלא ה' בכבודו ובעצמו הוא שהושיע; דברי הנביא מכוונים אולי נגד מסורת המלאך. וכבר עמדו על כך שמהדהדת כאן מסורת הבכי בבית-אל המופיעה במקרא בעושר הנמקות (בר' לה, ח; שופ' כ, כו, הו' יב, ד-ה). בגירסת הושיע, הבוכה הוא המלאך עצמו. גירסה זו נראית כקדומה ביותר. ואפשר שהיא עיבוד ישראלי למסורת בכי מיתולוגית שהייתה קשורה בבית-אל. ואם כן, מסורת הבכי, המופיעה כאן בככי לאומי היסטורי, היא דוגמה נאה במיוחד להפיכת מסורת מיתולוגית מקומית למסורת לאומית.

התקופות המאוחרות ונותר לה זכר רק כמסורות העתיקות שהמחבר המשנה-תורתי הטמיע בספרו.

מקומה של השכבה הכוהנית בספר יהושע

מן ההשקפה המוצעת כאן נובע שהשכבה הכוהנית שבספר קדמה למסגרת המשנה-תורתית. הערכה כללית זו מקבלת את אישורה גם מהתבוננות בפרטים. למשל: מסגרת משנה-תורתית (יג, א-ו; כא, מא-מג) מופיעה בפתיחה ובסיום של ספר הנחלות הקרוי ל"כ, לפחות במסגרותיו, וקשה להתאים מסגרת כזאת בהנחה שהשכבה הכוהנית שייכת לרובד האחרון. ואכן, חוקרים רבים החשים בכך (למשל נות), אינם מודים באופי הכוהני של רוב ספר הנחלות — וייתכן כי הם צודקים בכך. גם הפרטים המופיעים במסגרת מצביעים על היותה השלב המעצב האחרון של המקורות השונים. ההקדמה המשנה-תורתית בפרק יג מחברת את ספר הנחלות לספר המלחמות (למשל, מתאימה את הטרמינולוגיה הגיאוגרפית של ספר המלחמות "מבעל גד" לטרמינולוגיה של ספר הנחלות "עד לבוא חמת"); והסיום כא, מא-מג קושר את ספר הנחלות שוב לספר המלחמות ולהבטחת הארץ שבראש הספר ובסופו (א, ג-ו; יא, טו-כג). כב, א-ח (השייך למסגרת המשנה-תורתית) חוזר לתחילת הסיפור (א, יב-יח) ומשמש כגשר לסיפור המזבח הכוהני של כב, ט-לד²⁵.

לפני ציון גבולות הנחלות של שבטי עבר-הירדן מציין המחבר המשנה-תורתי: "רק לשבט הלוי לא נתן נחלה אִשִּׁי ה' אלהי ישראל הוא נחלתו כאשר דָּבַר לו" (יג, יד). על הפסוק הזה הוא חוזר בשינויי נוסח — כמשפט החזרה המקראית — בסיום הקטע לפני חלוקת הנחלות ליהודה ויוסף (יג, לג) כ-inclusio ושוב לפני חלוקת הארץ לשאר השבטים יח, ז.

סיפור ההתנחלות בעבר-הירדן של במ' לב, א-לח כולל רק את גר וראובן; מנשה מופיע רק בסוף היחידה כתוספת חיצונית לגמרי. בסיפור הכוהני ביהושע כ"ב, מלמד העדרו של שבט מנשה בפסוקים כה, לב-לד, שגם כאן כלל הסיפור הכוהני העתיק מלכתחילה רק את ראובן וגד. את הופעת מנשה בשאר חלקי הסיפור יש לייחס לעיבוד המשנה-תורתי של הסיפור. ואכן, בהרצאה המשנה-תורתית של פרק יג וביהו' א, יב-יח נמנה מנשה לצד ראובן וגד.²⁶

25. ומכאן שאין ממש בהנחת נות שהיחידה המקורית היא כא, מא - כב, ו +כג, ושיחידה זו באה מלכתחילה אחרי ספר המלחמות (דהיינו בלי ספר הנחלות).

26. את חסרון מנשה ביהו' כב אין קייפמן יכול להסביר והוא נדחק להעיר: "וזהו בודאי רק תאונה לבלרית ואין ללמוד מזה כלום" (ס' יהושע, עמ' 240). לפי דרכנו, נעיר שהערת קייפמן נובעת מהשקפתו שהסיפור הוא בן התקופה שאותה הוא מתאר, מפני שקדמות ס"כ לס"ד המתגלה כאן נוחה בעצם לעיקרי השקפתו. ייתכן כי הנטייה לצורה מיוחדת של ריכוז פולחן בסיפור המורכב הזה (עיין במיוחד בפס' כט) נובעת מהשפעה מסוימת של העיבוד המשנה-תורתי.

פרק כ מספר כיצד קיים יהושע את הצו שניתן למשה בתורה (במ' לה, ט-לד; דב', ד, מא-מג; יט, א-יג) וקבע ערי מקלט לרוצח נפש בשגגה. השוואת פרק כ למקורות התורה מלמדת שהפרק נסמך על המקור הכוהני, אך כולל השלמה בסגנון של ס"ד (ד-ה) שאינה מצויה בס"ד. מהעדר ההשלמה בתרגום השבעים ניתן להסיק, ככל הנראה, שלפנינו השלמה מאוחרת.²⁷

סממני לשונו של ס"כ מצויים בכירור כסיפור הגבעונים — "וַיִּשְׁכְּעוּ לָהֶם נְשִׂאֵי הָעֵדָה" (יהו' ט, טו, יח-כא), "לְעֵדָה" (פס' כז). סימנים מובהקים מעידים שהרובד שאוב מסיפור עצמאי. בעוד הסיפור העיקרי מבליט את יהושע הכורת ברית לגבעונים, מספר הסיפור הכוהני על נשיאי העדה (ואינו מזכיר את יהושע במפורש) ובמרכזו עומדת השבועה. לענייננו כאן, עדות סיפור הגבעונים אינה חד-משמעית — קשה לשלול את האפשרות שלפנינו השלמה כוהנית כהצעת אחיטוב וגליל, אבל גם כאן סביר יותר להניח שלפני המחבר המשנה-תורתי עמדו שני סיפורים והוא העדיף את הסיפור הלא כוהני ושילב בו חלקים מן המקור הכוהני. מחבר כוהני היה מעדיף, מן הסתם, את הסיפור הכוהני בשלמותו.

לס' יהושע הקדמה משנה-תורתית (פרק א) וסיכום משנה-תורתי (פרק כג), החוזר ומסכם את הנושאים הגדולים של הספר — ביניהם גם שאלת הארץ הנשארת שנידונה בפתיחת ספר הנחלות.

קדמות ס"כ למסגרת המשנה-תורתית ברורה, אם אנו באים להכריע בשאלת היחס הכרונולוגי ביניהם רק על סמך החומר של ס' יהושע. עם כל זאת, לא מן הנמנע שעלר בספר גם יסודות מאוחרים לחיבור המשנה-תורתי. עדות כתבי היד של קומראן ונוסח השבעים מלמדים אותנו על תנודות בסיפורים, אבל אין בתוספות האלה כדי לשנות את משפטנו הכולל על הספר.

סיכום

פתרון שאלת חיבור ס' יהושע מעתיק את מרכז הכובד של החקירה לשאלת המקורות המרכיבים את הספר, וזו שאלה נפרדת מן השאלה שעסקנו בה כאן. מקורות אלה קודמים למחבר המשנה-תורתי, אבל עד היכן מגיעה קדמותם? עד כמה ניכרת בהם ידו של המחבר המשנה-תורתי? מה היחס בין המקורות ובין המציאות ההיסטורית? אלה שאלות נכבדות ויכולתנו לענות עליהן מצומצמת מאוד ותלויה גם במידת האמון שאנו רוחשים לנסיונות הארכיאולוגים לשחזר תקופה בלי ממצאים

27. מחבר הפרשה בס' יהושע מוסיף לכתוב בתורה את שמות ערי המקלט בארץ-ישראל ואת מקומן. שלוש ערי המקלט בפס' ז נקבעות בנפתלי, בהר אפרים ובהר יהודה. חלוקה גיאוגרפית כזאת אנו מוצאים גם בדב' לד, ב. אמנם, הרכבו של דב' לד אינו פשוט, אך קרוב להניח שלעיצובו הנוכחי אחראי בעיקר המחבר המשנה-תורתי, ולפיכך ההבחנה בקרבה, גם היא מסייעת להנחה שפרשת ערי המקלט בס' יהושע עוצבה בידי המחבר המשנה-תורתי.

כתובים. מכל מקום, מחקר בספרות המקראית אינו רשאי להתעלם מן העדויות על ההתנחלות המופיעות במקרא גם במקומות אחרים. ראיות רבות מעידות שיש להקדים חלק ניכר מן המסורות האלה לתקופת הממלכה המאוחדת. לפי דרכנו עמדנו גם כאן על שתיים ממסורות כיבוש אלה (עמוס ב, ט-יא; תה' פ). אין, כמובן, צורך להניח מראש שמסורות אלו נאמנות לקורות העבר ההיסטורי-ריאלי או זהות למסורת המובאת בס' יהושע. אבל, ככלל — על המבקש להתחקות אחר תולדות המסורת המקראית על כיבוש הארץ, ובמיוחד על המפקפק בקדמות ס' יהושע או בקדמות מקורותיו או בנאמנותו ההיסטורית, לכלול בחקירתו את כל המסורות האלה. חקירתו חייבת לכלול, בנוסף להשוואת המסורות האלה לס' יהושע, גם נסיון לשחזר את תולדות המסורת המקראית של הכיבוש רק על סמך מסורות אלו, תהיה אשר תהיה דעתו על נאמנותן ההיסטורית. גליל ואחיטוב לא ערכו ניסיון כזה.

מכל מקום, השיטה שהוצעה כאן כמעט ואינה תלויה בתשובה שנשיב לשאלות על טיב המקורות של ס' יהושע. במאמר זה הגבלנו את עיוננו בשאלת יצירתו של ס' יהושע במהדורות המשנה-תורתית, שהיא שאלה ספרותית בעיקרה. הערכת המקורות שעמדו לפני המחבר המשנה-תורתי היא שאלה נפרדת (ומורכבת יותר):

לשתי השאלות שהצגנו בפתיחה: האם ספר יהושע קדום או מאוחר? היש לפנינו ספר אחיד או אוסף של מקורות? זו תשובתנו.

לשאלת הזמן — השכבה המשנה-תורתית משמשת כגבול תחתון לזמן חיבור הספר והיא מלמדת שס' יהושע אינו קדום בהרבה לתקופת יאשיהו; גם העובדה שמחבר ס' יהושע מכיר את המקור הכוהני מעידה, מן הסתם, שחובר בתקופה מאוחרת יותר ממועד חיבור ס"ד, שעקבות המקור הכוהני כמעט ועדיין אינם ניכרים בו. הערכה זו תקפה באשר לס' יהושע, אבל כמה ממקורותיו קדומים יותר. למשל, סיפור בניית המזבח בשכם (ח, לא-לא) שאוב, מן הסתם, ממקור שקדם לדורו של יאשיהו, שזיהה "את המקום אשר יבחר" — בירושלים, ואין לחשוד בו ביצירת סיפורים המבליטים קדושת מקומות בצפון. את הגבול העליון של זמן חיבורו של הספר, אין אנו יכולים לקבוע. אבל, סביר להניח שאין להרחיקו הרבה מן הגבול התחתון — תקופת יאשיהו. תלותו של ס' יהושע בס"ד מצביעה בכיוון זה, כי תלות זו יוצאת לשני פנים. הן גם ס"ד תלוי בס' יהושע או, לפחות, בחלק מן המסורות המופיעות בו. אין להניח שס"ד סיפר על מינוי יהושע בלא מסורת על יהושע ככובש כנען או על צו לכניית מזבח בהר עיבל, בלא מסורת מקבילה שסיפרה על מילוי הצו וכו'.

לשאלת אחדותו של הספר — ס' יהושע אינו אחיד, מבחינת המקורות השונים המשתקפים בו. אבל הוא אחיד מבחינת היותו חיבור של מחבר אחד, שהטמיע את המקורות השונים בספרו וכפה עליהם את הגיונו.